

Іван Степанович Волощук,

доктор педагогічних наук, доцент,
завідувач відділу інноваційних технологій
в освіті обдарованих
Інституту обдарованої дитини НАПН України,
м. Київ, Україна

 <https://orcid.org/0000-0001-9300-0584>

УДК 376.54

DOI: [https://doi.org/10.32405/2309-3935-2023-2\(89\)-16-24](https://doi.org/10.32405/2309-3935-2023-2(89)-16-24)

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ І ДІАГНОСТИКИ ОБДАРОВАНОСТІ

Анотація.

Упродовж десятиліть у науковому й освітньому колах послуговуються термінами «загальна обдарованість» (інколи вживають терміни «обдарованість», «інтелектуальна обдарованість»), «спеціальна обдарованість», «талант» (ідеться про виняткові спеціальні інтелектуальні здібності, що проявляються в шкільному віці). Але як педагоги, так і дослідники часто поміщають у зазначені конструкції різну суть, наповнюючи їх різними структурними компонентами. Не менше непорозуміння і стосовно того, як узгоджуються ці конструкції психіки, як вони ієрархічно пов'язані між собою. Можна назвати декілька причин зазначених розбіжностей. Однією з них є той факт, що названі психічні феномени є складними за структурою, а отже, і суттю, тобто поєднують у собі декілька психічних процесів, перебіг яких визначається відповідними психічними властивостями, певні психічні устремління, здатності, стани, відношення, особливості духовного й енергетичного потенціалів. Окрім того, для названих характеристик не встановлено значення критичних рівнів, на основі яких можна було б відрізнити обдарованого індивіда від звичайного (бо саме в цих граничних точках вони мають якісно відрізнитися між собою). Окрім того, бренд «обдарований» використовують і стосовно тих, хто в шкільні роки демонструє високі здібності, і тих, від кого очікують помітних творчих продуктів у дорослому житті. Як наслідок, постає задача щодо наповнення зазначених психічних феноменів суттю та встановлення зв'язку між ними шляхом використання наявних емпіричних даних, аналізу даних щоденних спостережень і певних домовленостей, не позбавлених логічного сенсу. Зазначене вище в пропонованій статті подається у формі запитань і відповідей з узагальненнями, що виходять децю за межі наведених запитань та відповідей на них.

Ключові слова: загальна обдарованість; спеціальна обдарованість; види спеціальної обдарованості; талант (як високого рівня спеціальні здібності, що демонструються у шкільні роки); розумна поведінка; діагностика обдарованості.

1. Чи поділяємо ми позицію, що в царині обдарованості потрібно виокремити загальну обдарованість і низку спеціальних обдарованостей?

Проблема виокремлення загальної обдарованості та декількох видів спеціальної обдарованості має давню історію. Усе почалося з результатів дослідження Ч. Спірмена, який на основі дисперсійного аналізу даних обстеження інтелекту виокремив його загальну та спеціальну складові. Загальну складову дослідник визначив як здібності, які беруть участь у всіх видах інтелектуальної діяльності. Спеціальна складова інтелекту в цьому контексті – це здібності, специфічні стосовно виду інтелектуальної діяльності. Оскільки тривалий час (і до сьогодні окремими авторами зокрема) обдарованість виключно пов'язувалася з рівнем інтелекту, то виокремлення сегментів загального та спеціального інтелекту було використано для поділу обдарованості на загальну та спеціальну. Це означало, що індивіда з певним високим рівнем загальних

інтелектуальних здібностей зараховували до групи обдарованих, зазначаючи при цьому вид притаманної йому спеціальної обдарованості. Протилежною до описаного є концепція Х. Гарднера, який домінуючу роль у структурі інтелекту відводить спеціальним інтелектуальним здібностям. Причому, до такої міри, що загальні інтелектуальні здібності вилучає з розгляду, апелюючи (на основі спеціальних інтелектуальних здібностей) до восьми типів інтелекту. Використовуючи зазначену теоретичну основу, було виокремлено вісім видів інтелектуальної обдарованості, фактично вісім видів спеціальної інтелектуальної обдарованості. Однак з часом слово «інтелектуальна» почали безпідставно упускати й оперувати термінами «лінгвістична обдарованість» тощо. Насправді кожний вид спеціальної обдарованості своїм корінням проростає зі спеціальних інтелектуальних здібностей, попри те, у якій формі він зовнішньо не проявлявся б. Адже навіть в основі кінестетичної обдарованості лежать процеси,

які відбуваються в корі великих півкуль головного мозку людини. Описані вище дві концепції тривалий час конкурували і досі продовжують це робити. Насамперед це відбувається тому, що в них обдарованість пов'язується виключно зі специфікою інтелектуальних здібностей та їх рівнем. За такого підходу дійсно важко виявити спільне та незмінне в інтелекті людини. Якщо обдарованість розглядати крізь призму не лише інтелектуальних здібностей, а й деяких інших параметрів психіки людини і, зокрема, таких, які різною мірою властиві або невластиві кожному пересічному індивіду й істотно позначаються на його професійних здобутках, то виокремлення загальної обдарованості й декількох видів спеціальної обдарованості є логічним.

2. *Чим у такому разі є феномен загальної обдарованості?*

Якщо ми вибрали позицію поділу обдарованості на загальну та декілька видів спеціальної обдарованості, помістивши на вершину піраміди першу і поверхом нижче другі, то щонайменше в інтелекті необхідно виокремити процеси вищого та нижчого порядку. Оскільки в найбільш загальному розумінні інтелектуальна діяльність зводиться до накопичення знань, їх використання в проблемній ситуації та пошуку проблем, розв'язання яких призводить до кращої адаптації індивіда до умов середовища, економії його енергетичних ресурсів, отримання позитивних емоцій, естетичної насолоди тощо, то доцільно вважати, що індивіди відрізняються за стилем накопичення життєвого досвіду та його використання. Також логічно вважати, що індивіди, які досягають вагомих професійних звершень, і ті, які проявляють мудрість у простих буденних ситуаціях, за стилем набуття знань та їх використання нічим не відрізняються. Відмінність між ними полягає лише в тому, що перші отримали (у порівнянні з другими) вищого рівня формальну освіту, по-різному професійно спрямовану освіту. Отже, точно зафіксований стиль набуття знань та їх використання, притаманний лише окремим індивідам, цілком логічно обрати в ролі критерію загальної обдарованості. Проте практика підтверджує, що одних інтелектуальних здібностей (навіть вищого порядку) недостатньо для того, щоб індивід досяг вагомих результатів у професійному житті. Насамперед для цього потрібне жагуче бажання віддавати свій розум і сили на благо суспільства, держави, сім'ї, врешті, мотивувати себе на життєвий успіх, визнання заради отримання позитивних емоцій, естетичної насолоди тощо. Отже, мотивацію в такому баченні резонно помістити в групу критеріїв загальної обдарованості. Проте і цим обмежитися не можна. Якщо ми домовимося, що загально обдарованими будемо називати тих, хто в професійному житті досягає високих звершень, то вольові якості таких індивідів мають зайняти почесне місце серед критеріїв загальної обдарованості. Також варто також

наголосити, що загально обдаровані індивіди – це ті особи, для яких є характерним підвищений емоційний фон накопичення знань, їх упорядкування, узагальнення, постійного й ефективного використання. Продовжуючи розкривати критерії загальної обдарованості, потрібно вказати, що розум обдарованих є естетично привабливим. Врешті, можна було б завершити перелік критеріїв загальної обдарованості високою енергетичною здатністю індивідів і їхньою спроможністю направляти свої психічні ресурси в потрібне місце в потрібний час, якби всім зазначеним критеріям не передувала духовність особистості.

3. *Яким психічним змістом потрібно наповнити конструкт спеціальної обдарованості?*

З огляду на те, що в конструкт загальної обдарованості ми домовилися помістити вищі інтелектуальні процеси разом із духовною, мотиваційною, вольовою, емоційною, естетичною та енергетичною сферами психіки, делегуючи спеціальній обдарованості інтелектуальні здібності, що є специфічними до видів людської діяльності, є підстави вважати, що спеціальну обдарованість повинні представляти інтелектуальні процеси, детерміновані необхідними психічними властивостями, що відбуваються з різною ефективністю залежно від того, на якому типологічному полі пізнавально-перетворюючої чи фізично активної діяльності вони реалізуються. Зазначене варто розуміти не інакше як той факт, що різні індивіди неоднаково ефективно мислять, оперуючи науковими поняттями, деталями технічних об'єктів, художніми образами, елементами управлінських рішень тощо. Вони по-різному запам'ятовують зазначене вище. Воно ж продукує в них різної повноти, насиченості та неординарності уявні образи. Перелік цієї своєрідності можна продовжити. Проте, чи варто? В основі описаної диференціації лежать одні й ті ж психічні процеси і властивості, але які отримали дещо різний генетичний поштовх при народженні й продовжили диференціюватись у зв'язку з перебуванням індивідів в різних соціальних середовищах, залученням їх до діяльності у різних предметних областях. Отже, вже в дитячому чи юнацькому віці можна углядіти різючі відмінності і, як наслідок, ввести в науковий обіг різні види спеціальної обдарованості.

4. *На яких теоретичних засадах доцільно структурувати за видами спеціальну обдарованість?*

Беручи до уваги зазначене вище, можна запропонувати різні підходи до структурування спеціальної обдарованості за видами. Виокремлюючи аналітичне і синтетичне мислення, можна говорити про аналітичну і синтетичну спеціальні обдарованості. З огляду на те, що виокремлюють теоретичне і практичне мислення, цілком логічно ввести в науковий обіг теоретичну і практичну спеціальну обдарованості. А взявши до уваги, що індивіди навіть у дорослому віці по-різному ефективно мислять конкретно, образно і символічно, то

можна вести мову про відповідні види спеціальної обдарованості. Аналогічно можна було б спробувати структурувати спеціальну обдарованість на основі специфічних відмінностей пам'яті, уваги, уваги тощо. Проте цього досі не зроблено (через зрозумілі причини). За такого підходу поза увагою залишилося б предметне поле пізнавально-перетворюючої й фізичної діяльності, на якому розвивалися названі вище відмінності й на якому вони проявляються, а отже, більш вичерпно вказують на специфіку. Як наслідок, з урахуванням того, що в найбільш загальному представленні в людській діяльності заведено виокремлювати наукову, технічну, художню та управлінську сфери, доцільно визначити відповідні види спеціальної обдарованості. Зазначений перелік, звісно, не є повним. Насамперед його потрібно доповнити фізичною обдарованістю, яка пов'язана з біологічними параметрами тіла людини, фізіологічними процесами, які відбуваються в ньому, здатністю керувати різними його частинами тощо. Спроможність людини взаємодіяти з соціумом можна визначити як соціальну обдарованість. Той факт, наскільки індивід здатен розуміти суспільні моральні принципи, усвідомлювати власний моральний світ і скеровувати вчинки відповідно до суспільних норм, визначається його моральною обдарованістю. Цілком логічно доповнити перелік видів спеціальної обдарованості академічною обдарованістю, яка виявляється в здатності індивіда навчатися взагалі, а не опановувати окремі навчальні дисципліни. Доречно зазначити, що в межах кожного з видів спеціальної обдарованості варто виокремити структурні компоненти, які можуть передавати відмінності в різних типах мислення, пам'яті, уваги, уваги тощо. Зокрема, таким компонентом є логіко-математична обдарованість, запропонована Х. Гарднером, що спонукає стати на сторону описаної вище структурної схеми спеціальної обдарованості.

5. Чи поділяємо ми підхід, згідно з яким у межах кожного з видів спеціальної обдарованості природно виокремити низку талантів?

Як уже зазначалося, спеціалізувати інтелектуальні здібності доцільно у формі одного чи, навіть, декількох видів спеціальної обдарованості. Якщо виникає потреба, то в межах того чи іншого виду спеціальної обдарованості можна виокремити індивідів із характерним мисленням, увагою тощо. Наприклад, у межах наукової обдарованості можна визначити осіб з домінантним розвитком абстрактного чи конкретного мислення, так званих теоретиків чи експериментаторів, зарахувавши їх до умовно виокремлених груп науково обдарованих теоретиків чи науково обдарованих експериментаторів. Проте обмежитися спеціальною обдарованістю, навіть з урахуванням визначеної спеціалізації в процесі диференціації індивідів за інтелектуальними здібностями, не можна, оскільки з огляду

зникає фокальна площина конкретної предметної діяльності, у якій розвиваються і проявляються зазначені здібності. У контексті наукової діяльності такими площинами є наукові галузі (фізика, хімія, фізична хімія тощо), а в межах художньої обдарованості – це література, живопис, музика, архітектура, театр тощо. Таким чином, необхідного рівня спеціальні інтелектуальні здібності, які розвиваються на тлі певної діяльності й проявляються у ній, будемо називати талантом. У цьому контексті можна вести мову про майбутнього талановитого літератора тощо. Але оскільки література не обмежується одним жанром, то неодмінно необхідно поглибити диференціацію, виокремлюючи майбутнього талановитого письменника, драматурга, поета, критика тощо. Зазначене варто застосовувати до всіх інших талантів у межах художньої обдарованості. Воно справедливе і щодо інших видів спеціальної обдарованості.

6. Чим у такому випадку наповнити талант (у шкільні роки)?

З урахуванням зазначеного вище є підстави прийняти, що талант у шкільні роки – це мінімально необхідний рівень (для спеціальної обдарованості) спеціальних інтелектуальних здібностей, які розвиваються в процесі діяльності і можуть з часом проявитися в ній у формі досягнення індивідом певних звершень. З наукової точки зору цьому мінімально необхідному рівню спеціальних здібностей потрібно дати певне кількісне тлумачення шляхом запровадження критеріїв трансформації кількісних значень в якісні зміни (тобто у факт наявності в індивіда певного виду спеціальної обдарованості за умови притаманності йому відповідних до виду спеціальної обдарованості специфічних інтелектуальних здібностей). Це означає, що в дорослому житті талановитий індивід у певній галузі людської діяльності неодмінно володіє певного рівня спеціальними здібностями, необхідними для того, щоб результати його діяльності отримали (щонайменше фрагментарно) позитивну суспільну оцінку.

7. Чи поділяємо ми думку, що можна мати талант (у шкільні роки – мінімально необхідний рівень спеціальних інтелектуальних здібностей) і не бути спеціально обдарованим?

Вище ми домовилися, що необхідного рівня спеціальні інтелектуальні здібності є запорукою спеціальної обдарованості індивіда. Індивід, який володіє цими здібностями, прогностично є талановитим. Примітно, що всі спеціальні інтелектуальні здібності, які структурно репрезентують талант до певної діяльності, генетично задаються і піддаються педагогічному впливу. Це означає, що умовно зафіксований факт наявності таланту (в шкільні роки) є констатацією притаманності індивіду мінімально необхідного рівня спеціальних інтелектуальних здібностей, які можна розвивати нескінченно, якби вічним було людське життя.

Щоправда, приріст цих здібностей з віком зменшується, а його максимально можливий рівень задається генетично. Таким чином, кожний індивід (фізично та психічно здоровий) здатен розвинути спеціальні інтелектуальні здібності до такого рівня, щоб були підстави називати його талановитим у певній вузькій галузі діяльності. Однак спеціальна обдарованість передбачає наявність ширшого діапазону здібностей і, головне, спільних для певної виду діяльності, які є узагальненням окремих спеціальних інтелектуальних здібностей, що є необхідними для кожного конкретного виду діяльності. Наприклад, індивід може володіти низкою спеціальних інтелектуальних здібностей, щоб ефективно справлятися з завданнями фізика-експериментатора. Проте, якщо він не володіє здібностями вищого порядку (специфічними для наукової діяльності), які, серед іншого, є запорукою його наукового мислення, його не можна назвати науково обдарованим.

8. *Чи поділяємо ми думку, що можна мати спеціальну обдарованість і не бути загально обдарованим?*

Зазначене вище можна аналогічно перенести на зв'язок спеціального й загального видів обдарованості. Справді, можна володіти на критеріально й умовно зафіксованому рівнях низкою специфічних і спеціальних інтелектуальних здібностей, які структурно охоплюють феномен певного виду спеціальної обдарованості. Однак, якщо індивід володіє такими здібностями на зазначених рівнях, але не володіє хоча б одним зі структурних компонентів загальної обдарованості, то вважати його загально обдарованим немає підстав. Наприклад, індивід може володіти унікальним технічним мисленням (на критеріальному рівні) та всіма іншими спеціальними здібностями на необхідному рівні, що є свідченням його технічної обдарованості. Але чи залишить цей індивід після себе помітний (не епізодичний!) трек у житті, якщо у нього відсутній мотив постійно працювати на межі своїх можливостей, щоб віддати суспільству все, чим його обдарувала природа, чи будь-який інший компонент загальної обдарованості? Безперечно, ні. Таким чином, можна мати спеціальну обдарованість і не бути при цьому загально обдарованим.

9. *Чи поділяємо ми ідею, згідно з якою загально обдарованим індивідам притаманний певний вид спеціальної обдарованості, яка може реалізуватися у формі одного чи декількох талантів?*

Безперечно, найвищим Господнім даром є загальна обдарованість, яка, як зазначалося, репрезентується специфічним стилем набуття життєвого досвіду і його використання, винятковими мотиваційними, волевовими, емоційними, естетичними та енергетичними характеристиками і духовною сферою. Звісно, індивід, який володіє в повному обсязі зазначеними вище характеристиками, має внутрішній ресурс, щоб розвинути

специфічні й спеціальні інтелектуальні здібності, властиві певному виду спеціальної обдарованості. До речі, для цього цілком достатньо володіти лише специфічним стилем набуття і використання життєвого досвіду. Як бачимо, загально обдарованим індивідам обов'язково притаманний певний вид спеціальної обдарованості, яка реалізується у формі одного чи декількох талантів.

10. *Чи готові ми відстоювати позицію, що загальна обдарованість в індивіда є або її немає?*

Якщо структурно наповнити загальну обдарованість тими компонентами, які зазначалися вище, і погодитися з тим, що вони не піддаються помітному педагогічному впливу, а визначаються в основному генетично, то логічно можна дійти висновку про те, що загальна обдарованість в індивіда або є, або її немає. І якщо її не було запрограмовано при народженні індивіда, то за його життя її вже бути не може.

11. *Чи погоджуємося ми з тим фактом, що розвивати можна компоненти загальної обдарованості, але не загальну обдарованість?*

З огляду на зазначене вище, постає нагальна потреба спростувати помилкову думку, яка тиражується в науковій літературі, ніби загальну обдарованість можна розвивати. Насправді, оскільки загальна обдарованість структурно репрезентується компонентами, які визначаються генетично і не піддаються педагогічному впливу, то вона або є, або її немає, а отже, розвивати її не можна, бо це констатація її наявності чи відсутності. Однак цього не можна сказати про спеціальну обдарованість і талант (у шкільні роки). Спеціальна обдарованість будь-якого виду структурно складається зі специфічних і спеціальних інтелектуальних здібностей, рівень можливого розвитку яких хоч і визначається генетично, проте всі структурні компоненти спеціальної обдарованості піддаються педагогічному впливу, а отже, існує потенційна можливість підняти їх до такого критичного й умовно визначеного рівня, що можна вести мову про наявність в індивіда спеціальної обдарованості. Цей критеріальний рівень специфічних інтелектуальних здібностей і умовно визначений кількісний показник рівня спеціальних інтелектуальних здібностей є граничною точкою переходу кількісних змін у якісні, тобто є свідченням того, що спеціально обдарований індивід якісно відрізняється від необдарованого. Таким чином, говорити про розвиток спеціальної обдарованості не коректно, оскільки наявність спеціальної обдарованості є констатацією рівня специфічних інтелектуальних здібностей, граничного для якісних трансформацій кількісних приростів. Проте за досягнення цього умовного стану розвиток спеціальних інтелектуальних здібностей продовжується. Спеціальні інтелектуальні здібності, що є необхідними для ефективної конкретної діяльності, своїм максимальним рівнем (як щойно зазначалося) задаються

генетично та піддаються педагогічному впливу. Але між цього роду інтелектуальними здібностями, які репрезентують талант (у шкільні роки), і специфічними інтелектуальними здібностями, які конструктивно утворюють спеціальну обдарованість, є принципова відмінність. У випадку таланту (у шкільні роки) зазначена вимога щодо рівня спеціальних інтелектуальних здібностей не є актуальною, а отже, визначається мінімальне порогове значення для їх вузького кола, що знаменує собою наявність чи відсутність таланту (у шкільні роки). До цього значення здібності розвиваються до рівня констатації таланту (у шкільні роки). Після цього значення здібності розвиваються, знаменуючи собою розвиток таланту (у дорослому житті).

12. Чи не логічно з урахуванням зазначеного вище вибрати платформу, згідно з якою в структурі загальної обдарованості містяться компоненти, які цілком визначаються генетично, і такі, що піддаються незначному педагогічному впливу з урахуванням потенційних можливостей такого впливу, що задається отриманими при народженні задатками?

Як зазначалося вище, у структурі загальної обдарованості є компоненти, які цілком визначаються генетично, а отже, не піддаються жодному педагогічному впливу. Водночас у структурі загальної обдарованості є компоненти, які значною мірою визначаються генетично, проте все ж піддаються (хоч і не значно) педагогічному впливу, а отже, стосовно них можна вести мову про розвиток. До зазначених компонентів варто зарахувати насамперед стиль набуття індивідом життєвого досвіду і його використання в проблемних ситуаціях.

13. Чи готові ми серед усього іншого пов'язати перевеслом загальної обдарованості ті властивості індивіда, які є запорукою його перманентних звершень в обраній сфері діяльності?

Досягти позитивного результату в обраній сфері діяльності неможливо без наявності таланту до цієї діяльності, тобто без певним чином обмеженого кола спеціальних інтелектуальних здібностей. Так, менеджери низької ланки управління здатні успішно справлятися з покладеними на них управлінськими функціями, якщо вони розвинули до належного рівня спеціальні інтелектуальні здібності, необхідні для реалізації, наприклад, бізнес-плану, делегованого зверху, розробленого менеджерами вищої ланки в структурній ієрархії підприємства. Але чи зможуть такі індивіди ефективно працювати над розробленням стратегії розвитку підприємства, враховуючи органічну єдність усіх його сегментів і відсутність чіткого причиново-наслідкового зв'язку їх взаємодії? Безперечно, ні. Спеціальних інтелектуальних здібностей з реалізації плану тут явно недостатньо, оскільки потрібні здібності ширшого діапазону і вищого рівня узагальнення, тобто специфічні інтелектуальні здібності. Таке завдання під силу ор-

ганізаційно обдарованим особам, тобто індивідам з лідерською (управлінською) обдарованістю. Але чи здатні такі особи залишити після себе помітний слід в управлінні, скажімо, галуззю? На жаль, ні. Оскільки для цього потрібно бути мотивованим на прогрес не лише рідного підприємства, а й суспільства загалом, володіти винятковою силою волі для подолання здавалося б непереборних труднощів, піднесено емоційно переживати будь-які, навіть незначні, позитивні поступки, отримувати естетичну насолоду від правильних, а отже, красивих розв'язків, бути здатним оптимально керувати своїм енергетичним потенціалом, фокусуючи його в потрібній точці в потрібний час, бути нагородженим Божим духовним даром. Врешті, для цього потрібно правильно вчитися і використовувати набутий досвід у проблемних ситуаціях. Лише все перелічене вище є запорукою перманентних (а не епізодичних) звершень індивіда в обраній галузі діяльності.

14. Чи погоджуємося ми з тим фактом, що загальна обдарованість структурно визначається інтелектом, духовною, мотиваційною, вольовою, емоційною, естетичною сферами й енергетичним потенціалом?

З урахуванням зазначеного вище є підстави прийняти, що загальна обдарованість – це сукупність психічних властивостей, які детермінуються духовним даром індивіда, визначають стиль набуття ним життєвого досвіду та його використання в проблемних ситуаціях, генерують його духовну, мотиваційну, вольову, емоційну та естетичну сфери, реалізація яких залежить від його енергетичного потенціалу та здатності оптимально його фокусувати в процесі інтелектуальної діяльності.

15. Чи можемо ми в основу діагностики загальної обдарованості індивіда помістити факт його розумної поведінки?

Еволюційно розрізняють три типи поведінки живих організмів: інстинкт, навичка, розумна поведінка. Основою розумної поведінки є інтелект, який фактично є її апаратом. У найбільш загальному розумінні розумна поведінка визначається тим, як індивід накопичує життєвий досвід і використовує його в проблемних ситуаціях. Інакше кажучи, названі дії є пізнавальною і креативною складовими інтелектуальної діяльності. Отримані при народженні стилі навчальної та творчої діяльності, дещо сформовані за умови правильного навчання, безперечно претендують на конструкти, за якими можна диференціювати індивідів. У такому разі зазначені стилі, притаманні розумній поведінці, можна прийняти в ролі компонента загальної обдарованості, яка, як наслідок, є атрибутом розумної поведінки. Загальна обдарованість (на додаток до сказаного) визначається також специфікою духовної, мотиваційної, вольової, емоційної, естетичної та енергетичної сфер індивіда (табл. 1).

Примітка: У таблиці представлена суть загальної і спеціальної обдарованостей, таланту та зв'язок між ними. Символ (***) передає інші можливі варіанти вираження спеціальної обдарованості. Символ (.) передає інші можливі варіанти прояву одного з виражених варіантів спеціальної обдарованості. Буквами під варіантом прояву варіанту вираження спеціальної обдарованості позначено варіанти реалізації варіанту прояву варіанту вираження виду спеціальної обдарованості. У цій таблиці символами (т) і (е) стосовно фізики і хімії передано варіанти прояву варіанту вираження виду спеціальної обдарованості (теорія – т і емпірика – е), стосовно техніки і технології – це відповідно (т – теорія і п – практика), стосовно матеріального і духовного виробництва – це відповідно (в – виробництво і з – збут), стосовно літератури – це відповідно (п – проза і д – драматургія), стосовно архітектури – це відповідно (б – будівлі і м – монументальні споруди), стосовно футболу – це відповідно (в – воротар і з – захисник), стосовно хокею – це відповідно (в – воротар і п – півзахисник), стосовно соціуму – це відповідно (а – адаптація і з – заволодіння), стосовно природи – це відповідно (о – охорона і в – відновлення), стосовно космосу – це відповідно (у – усвідомлення моральних суспільних норм і п – продукування бажаних моральних суспільних норм), стосовно мікрокосмосу – це відповідно (о – оцінка [продуктивна] власного морального базису в зіставленні з суспільним і е – емпатична здатність сприйняти мораль інших), стосовно математики – це відповідно (т – теорія і п – практика), стосовно історії – це відповідно (п – політика і т – техніка).

Узагальнюючи все зазначене вище, загально обдарованими потрібно називати тих осіб, які володіють винятковим інтелектуальним потенціалом, не використовують його зловмисно та здатні в дорослому житті принести вагому користь суспільству, державі й собі. Як наслідок, окрім інтелектуальних якостей, такі індивіди мають володіти комплексом особистісних характеристик. У такому випадку бездуховного, не мотивованого, не вольового, емоційно та естетично інфантильного, енергетичного чахлика загально обдарованим назвати не можна. Щоправда, не можна заперечувати його обдарування. Однак це обдарування нижчого порядку в суспільному (можливо, навіть, не в інтелектуальному!) вимірі. Це спеціальна обдарованість. Чому в поданому вище використовується термін «загальна обдарованість»? Тому що є декілька видів спеціальної обдарованості, а загальна обдарованість є спільною надбудовою для них. Тут не випадково використовується термін «надбудова», адже у філософів запозичено два ключові терміни: «базис» і «надбудова». Як бачимо, загальна обдарованість є надбудовою, а базисом – різні види спеціальної обдарованості. Спеціальної обдарованості цілком достатньо, щоб продуктивно працювати в одній зі сфер людської діяльності (наука, техніка, художня творчість, управління, спорт, соціум, моральні стосунки) чи успішно навчатися (академічна обдарованість). Але її недостатньо для виняткових звершень (якісно і кількісно). Вони

за сприятливих зовнішніх умов доступні лише загально обдарованим. Щоправда, зазначені умови конче потрібні й для продуктивної праці спеціально обдарованих осіб. До того ж, загально обдаровані неодмінно спеціально обдаровані в одному чи декількох видах спеціальної обдарованості. Без цього вони нічого суттєвого після себе не залишать.

Особу, яка володіє якоюсь унікальною вузькою інтелектуальною здатністю, назвати загально обдарованою ніяк не можна, адже для загальної обдарованості потрібно володіти на найвищому рівні всіма сімома параметрами (вони конче необхідні з погляду суспільних очікувань великих звершень!). Таку особу не можна також назвати і спеціально обдарованою, оскільки для спеціальної обдарованості (наприклад, наукової), потрібно володіти комплексом специфічних інтелектуальних здібностей (у нашому випадку – до наукової діяльності). Для успішної (скажімо, наукової) діяльності потрібно володіти також комплексом спеціальних інтелектуальних здібностей (якщо, наприклад, вести мову про фізика-експериментатора). Тому особу, наприклад, з унікальною пам'яттю потрібно називати індивідом з унікальною інтелектуальною здібністю (наприклад, обсягом тимчасової пам'яті тощо). Звертаємо увагу, як видно зі схеми (табл. 1), що для спеціальної обдарованості не потрібна сукупність унікальних інтелектуальних здібностей, а потрібен лише їх набір на необхідному рівні (необхідна умова) разом зі специфічними інтелектуальними здібностями для кожного виду спеціальної обдарованості (достатня умова!). Унікальні інтелектуальні здібності – це аномалія. Такі особи заслуговують на увагу. В окремих випадках ця аномалія позитивно реалізується, а в деяких – негативно. Але зазвичай ці прояви є фрагментарними. Скажімо, де може особа використати свою здібність до усного рахунку? Хоча не можна заперечувати і можливість використання подібних аномалій. Але загалом це окрема дослідницька область.

Є підстави переконатися в тому, що помітного звершення (звертаємо увагу на однину!) індивід може домогтися, будучи спеціально обдарованим. Але, якщо в нього немає постійної мотивації, то це буде (умовно кажучи) одноразовий злет. І якщо навіть такий буде, то це гра випадку, навіть, якщо було докладено неймовірних зусиль. Загальна обдарованість – це конструкт іншої якості. Це специфіка накопичення життєвого досвіду і його використання в проблемних ситуаціях (що знаменує собою розумну поведінку, деталізується на пізнавальному і креативному рівнях), що характеризує інтелект в процесуальному та фактологічному вимірах, це специфічні духовна і мотиваційна сфери, це унікальні вольова, емоційна, естетична та енергетична сфери, які (у неповному обсязі) можуть бути притаманні й

на рівні спеціальної обдарованості. Всіх однією міркою не поміряємо: викиди неодмінні, і нам з цим треба рахуватися. Проте не можна відмовлятися від правила, яке допускає винятки (якщо їх небагато, бо яке ж це тоді правило!). Дослідників і практиків бентежить думка, що не всі спеціально і навіть загально обдаровані своєю працею в професійному житті виборюють ярлик «талановитий» чи «геніальний». Для того, щоб обдарований (загально чи спеціально) індивід реалізував себе повною мірою, потрібні сприятливі зовнішні умови. Лише окремі індивіди здатні пробиратися крізь терни до зірок. Але це знову випадок, а не закономірність. Оскільки випадковість – це непізнана закономірність, то нам ще доведеться працювати, щоб осмислити, чому таке можливе. А поки розглядаємо цей факт як виняток із правила. Варто також торкнутися того факту, що звершення інколи супроводжують людину в досить зрілому віці. Чому? Відповідей на запитання дві. Такий індивід у дитячому чи юнацькому віці, можливо, був обдарованим (не так тут важливо: загально чи лише спеціально, якщо не брати до уваги висоту звершення і їх кількість), але наявною методикою діагностики цю обдарованість не виявили (отже, вона не достатньо валідна). Або треба рахуватися і з різною динамікою розвитку інтелектуальних здібностей. Нам хотілося б, щоб, скажімо, до 18 років у всіх дітей психічний розвиток набував такого рівня, щоб на його основі, нехтуючи мізерним приростом у подальші роки, можна було проводити діагностику обдарованості. Проте тут нас знову очікують винятки, адже є індивіди, у яких зазначений психічний розвиток закінчується пізніше. Таким чином, індивід, діагностований як необдарований (загально чи спеціально), насправді може бути обдарованим. З іншого боку, до обдарованих (загально чи спеціально) можемо віднести дітей з раннім розвитком. За умови об'єктивної діагностики такий висновок є правомірним. Якщо ж діагностика не є комплексною, то і ми до уваги беремо лише окремі психічні параметри, а ярлик «обдарований» (загально чи спеціально) буде передчасним. Отже, з винятками потрібно рахуватися. Але спробуйте знайти в нашій справі правило без винятку.

Тепер стосовно діагностики обдарованості та виявлення обдарованих. Виявлення обдарованих (загально і спеціально) є актуальним з двох причин. Насамперед такі діти потребують диференційованого навчання. Окрім того, держава має проявляти до їхнього навчання особливий інтерес, оскільки вони є локомотивом нації, рушійною силою суспільного прогресу. Як бачимо, виявлення обдарованих є надзвичайно актуальним у шкільному віці. Хоча тести інтелекту передбачають визначення коефіцієнта інтелекту й у зрілому віці, користі від них мало. Насамперед з їх використанням обстежується інтелект не у повному обсязі,

а отже, на основі отриманих з їх допомогою даних можна лише дещо сказати про той психічний конструкт, який ми називаємо загальною чи спеціальною обдарованістю. Та й не потрібно це. У зрілому віці доречно використовувати тести професійної придатності, а не намагатися виявити обдарованих (через описані вище причини). Причому не варто заперечувати право на життя різних інструментаріїв (і тестів), що призначені для обстеження (з різних причин) різних психічних процесів, властивостей, станів чи їх комбінацій. Загалом завдання діагностики загальної й спеціальної обдарованості полягає в тому, щоб виявити обдарованих, повідомити їм про це і створити сприятливі умови для розвитку параметрів, які піддаються впливу, а також перетворити їхнє навчання з нестерпного в радісне. І при цьому донести до них, що в несприятливих умовах вони можуть і не реалізувати власні здібності.

Той факт, яку проблему здатний углядіти індивід, залежить від того, як він навчається, накопичує життєвий досвід, тобто визначається стилем його пізнавальної діяльності. У використаній термінології – це пізнавальна складова розумної поведінки. Той факт, яку проблему індивід здатен розв'язати і на якому рівні неординарності, залежить від стилю використання ним попереднього набутого досвіду. У використаній термінології – це креативна складова розумної поведінки. Вони обов'язкові для загальної обдарованості. Від їх наявності чи відсутності залежить рівень складності задачі, яку може углядіти індивід, а також оригінальність її розв'язку. Проте не можна заперечувати, що зазначені конструкти інтелекту можуть бути притаманні на рівні спеціальної обдарованості: в одних можуть бути, в інших – ні. Головне, щоб на рівні спеціальної обдарованості були необхідні спеціальні інтелектуальні здібності та достатні специфічні інтелектуальні здібності. Оскільки здібності (як перші, так і другі) – це складові інтелекту, то без інтелекту не обійтися в будь-якій спеціальній обдарованості. Із зазначеного видно, що для спеціальної обдарованості лише спеціальних інтелектуальних здібностей (навіть, високого рівня) не достатньо. За відсутності специфічних інтелектуальних здібностей для такого виду діяльності індивід може епізодично чи фрагментарно зробити певний прорив, але це буде лише винятком із правила. Для системних успіхів йому потрібні специфічні здібності (наприклад, до наукової діяльності тощо).

У наведеному описі багато абстрактного. Проте є переконання, що щойно розшифрується кожна комірка схеми, абстрактного стане менше. Окрім того, у дослідників з'явиться бажання долучитися до конкретизації комірок, розроблення інструментарію обстеження виокремлених елементів і методики розвитку тих, на які можна педагогічно впливати.

Voloshchuk Ivan, Doctor of Pedagogical Sciences, Docent, Chief of the Department of Innovative Technologies in Gifted Education, Institute of Gifted Child of the NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine

CONCEPTUAL PRINCIPLES OF RESEARCH AND DIAGNOSTICS OF GIFTEDNESS

Summary.

For decades, scientific and educational circles have used the terms “general giftedness” (sometimes the terms “giftedness”, “intellectual giftedness” are used), “special giftedness”, “talent” (we are talking about students’ exceptional special intellectual abilities at school age). But both teachers and researchers often put a different essence in the mentioned constructs, filling them with different structural components. There are no less misunderstandings about how these constructs of the psyche are coordinated, how they are hierarchically related to each other. Several reasons for these discrepancies can be named. One of them is the fact that the named mental phenomena are complex in structure and, therefore, in essence, that is, they combine several mental processes, the course of which is determined by the corresponding

mental properties, certain mental aspirations, abilities, states, attitudes, features of the spiritual and energy potentials. In addition, critical levels have not been established for the mentioned characteristics, on the basis of which it would be possible to distinguish a gifted individual from an ordinary one (because it is at these extreme points that they should differ qualitatively from each other). In addition, the brand “gifted” is used both in relation to those who demonstrate high abilities during school years, and in relation to those who are expected to produce notable creative products in adult life. As a result, the task of filling the specified mental phenomena with essence and establishing a connection between them is to proceed by using available empirical data, analyzing the data of daily observations and certain agreements, which are not devoid of logical meaning. The above in the proposed article is presented in the form of questions and answers with generalizations that go somewhat beyond the given questions and answers to them.

Keywords: *general giftedness; special giftedness; types of special giftedness; talent (as a high-level special ability demonstrated in school years); intelligent behavior; diagnosis of giftedness.*

Стаття надійшла до редколегії 22 березня 2023 року